

de vestir i de desvestir

REFLEXIONS A PROPÒSIT DELS PARAMENTS EXTERIORS DE CASA DE LA VALL

La febre de despullar l'arquitectura vernacular del Pirineu es va desfermar a la dècada dels anys seixanta del segle passat seguint els gustos del turisme de masses. Un canvi derivat del qual **Jhon Urry** anomena la teoria de la "mirada del turista¹" on queda clar que el visitant no és un mer usuari passiu sinó que, de des que el patrimoni va esdevenir un producte comercial més, es transforma segons les seves manies.

En aquest cas, va ser una mena de "petrofília" sobre la idea que el primigeni era la pedra vista i no pas la pedra arrebossada. Els revestiments de les façanes, per molt que fossin tan consubstancials com el mur de pedra sense revestir en la construcció tradicional, eren percebuts, per les generacions de postguerra, com un afegit que amagava l'autèntica essència dels pobles de muntanya.

Però, ni tota l'arquitectura vernacular era de pedra vista ni, tampoc, tota estava revestida. Depenia tant de l'ús, al que es destinava l'edifici, com de les possibilitats econòmiques del propietari. Una borda, cabana o edifici auxiliar ni es revestia ni estava pensat per a revestir-se. Per contra, les cases pairals, si les despeses familiars ho permetien, s'arrebossaven en bastir-les o, si d'entrada no era possible, en el decurs dels anys. Era tant una millora constructiva com una demostració d'estatus, vist l'esforç monetari que implicava.

M. de Luzán, G. Gómez, M. Barbero i E. Román² han confirmat empíricament les virtuts energètiques dels arrebossats de calç sobre els murs de pedra i com, el seu repicat, comporta una pèrdua de confort interior. A tot plegat cal sumar, avui, que els revestiments de l'arquitectura vernacular comencen a ser acceptats popularment.

No hi ha dubte, doncs, que cal conservar-los i, si és possible, restituir-los quan han estat llevats, però, com sempre, no hi ha regles generals i menys, quan parlem de monuments on els valors arquitectònics, documentals i significatius són els que cal preservar per sobre de qualsevol altra consideració.

Tot això ve a tom arran de què se'm va demanar fer de jurat de la tesi doctoral de la **Cristina Thió** titulada: *Les façanes i els seus revestiments al Pla de la ciutat de Barcelona: Elements de composició i materials des del barroc al noucentisme*.

Com, prèviament, havia fet de pèrit extern per avaluar la idoneïtat de la tesi afegint una sèrie de comentaris, els seus directors, els catedràtics **Dr. Fernando Vegas** i **Dra. Camilla Mileto**, li van dir que aprofités la seva participació en la XIII Trobada de l'Associació de la Pedra Seca i l'Arquitectura Tradicional (APSAT) a Andorra per aclarir les meves puntualitzacions.

¹ J. Urry, La mirada del turista, Universidad de San Martín de Porres, Lima, 2004.

² M. de Luzan, G. Gómez, M. Barbero i E. Román, Consecuencias constructivas y energéticas de una mala práctica. Arquitecturas desolladas. Congreso Internacional sobre Eficacia Energética y Edificación Histórica, Madrid, 29-30 de setembre 2014.

de vestir i de desvestir

Ens van veure entre ponències, el darrer dia de les jornades i, ja que hi era, em vaig quedar a escoltar la taula rodona final. Una de les primeres preguntes del públic, per sorpresa meva, va ser si s'aprofitaria la rehabilitació de Casa de la Vall per tornar-la a arrebossar. Possibilitat que semblava compartir la majoria dels assistents.

En ser preguntat vaig respondre que els treballs actuals se centraven en temes interiors prioritaris, i per tant no entrava en l'encàrrec revestir de nou Casa de la Vall. Ara bé, vaig afegir, que tampoc tenia clar que fos quelcom a fer i que, en tot cas, sempre érem a temps, donat que l'edifici, sense revestiment des de feia més de seixanta anys, no patia cap patologia derivada de la seva absència.

Fotografies d'abans i després de la intervenció de l'any 1962 (Fons COAC, s. d, s. a. i E. Dilmé, 2025). Es percep l'eliminació de l'arrebossat però, també, l'obertura de noves finestres, la inserció d'una nova torreta, la recomposició de la façana principal, la volada del llosat, etc.

de vestir i de desvestir

REVESTIR CASA DE LA VALL

D'entrada he de dir que, per paradoxal que sembli, soc el primer que em tempta la idea de revestir Casa de la Vall. Seria com ressuscitar un dinosaure. A quin paleontòleg no l'atrauria la idea? En el nostre cas, seria tota una experiència! Però és necessari? I, sobretot, no esborraria una part de la seva història? Concretament, la més coneguda i "instagramera": la darrera.

L'acumulació d'etapes sol ser l'essència dels monuments: preromànic, romànic, gòtic, barroc, neoclàssic... A quina més interessant. Per **Rafael Moneo**³: *El canvi, la contínua intervenció, és el destí, es vulgui o no, de l'arquitectura*. Malauradament, però, sovint es privilegia una època per sobre de les altres amb l'eliminació i la pèrdua total de la resta.

Recordem que l'actual Casa de la Vall és el resultat de les reformes dels anys seixanta del segle passat. Una transformació profunda que, a banda de fer-la més confortable, cercava, principalment, una imatge institucional i solemne.

Interiorment, entre altres, es van reforçar els solers amb bigues metàl·liques que es van amagar amb falsos sostres (allà on mai havien estat) i solers de fusta; es va bastir una escala monumental de volta catalana (tecnologia nova a Andorra) i es va generar una mena d'hemicicle en la sala del Consell (per apropar-se a la idea que tenia el visitant d'un parlament). Res a veure ni amb el passat de la casa ni amb l'arquitectura de les valls.

Externament, es van obrir finestres que havien estat tapiades, i també de noves (com ara la porta enfrontada a la principal en la façana de ponent); es va generar una simetria especular en la façana principal, endreçant les obertures i bastint una nova torreta en la cantonada que no tenia; es van fer volar els ràfecs i es va repicar tot l'arrebossat de les façanes. De nou, quelcom allunyat de l'original.

En definitiva, un canvi radical sobre una casa bastida el 1.580 i comprada pel Consell General el 1.709 de la qual només tenim notícies saltuàries i contades imatges a partir de finals del segle XIX. Un immoble amb una distribució i una imatge dels que ja ningú se'n recorda. I del que, a més, no hi ha quasi documentació. De l'estat anterior a la reforma de 1962 res van deixar els seus arquitectes: **Joaquim Ros de Ramis** i **Josep Canela**.

I hom es pregunta: la Casa de la Vall sorgida de la reforma de 1962, mil vegades reproduïda en les xarxes socials, mereix ser la Casa de la Vall a conservar? Aquella reforma de mitjan segle XX té prou entitat històrica per salvar-la? O cal afegir-li, sense desfer cap altre canvi, un revestiment?

³ R. Moneo, *La vida de los edificios*, Barcelona, 2017, p. 18.

de vestir i de desvestir

I que passaria amb el nou Consell General que es va revestir de pedra en homenatge a la Casa de la Vall?⁴ Caldria també arrebossar-lo? En definitiva, aquest és el dilema.

És una evidència que el pas del temps deixa petjades sobre els edificis. De fet, com diu **Paolo Marconi**⁵, no hi ha objectes culturals sense empremtes. Se sap que l'arquitectura egípcia i grega estava pintada amb colors vius. I el mateix podem dir del romànic. Tot ell, interior i exterior, estava arrebossat i pintat. D'aquella exuberància poca cosa resta. La imatge actual és, majoritàriament, de murs despullats per l'acció constant del clima i de l'home.

Què cal fer, doncs, amb les nostres esglésies romàniques. Arrebossar-les de nou? Per exemple amb Santa Coloma? Revestir la torre? potser no, perquè és el resultat del pas del temps, però, l'interior, despullat totalment al segle XX, entre mitjans de la dècada dels setanta i finals dels vuitanta, és a dir, després del repicat de les façanes de Casa de la Vall⁶?

Interior de Santa Coloma. 1921. Centre Excursionista de Catalunya
https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Esgl%C3%A9sia_de_Santa_Coloma_-_35.jpg

⁴ En aquesta línia recordo com, en homenatge als arcs faixons que havien restat dempeus després de l'incendi del Santuari de Meritxell, Ricard Bofill va projectar uns pel nou temple. Aquest subtil diàleg, tan consubstancial a la proposta, va desaparèixer del tot en cobrir les restes del vell Santuari. Ara els arcs forners de Bofill no tenen cap sentit.

⁵ P. Marconi, *Il recupero della bellezza*, Milano, 2005, p. 51.

⁶ Per major informació sobre les etapes constructives de l'església de Santa Coloma veure la tesi doctoral de Gemma Batllori, *Santa Coloma d'Andorra: El projecte d'una església a l'Andorra d'abans del S. XI*. He de dir que vaig tenir la sort de ser jurat del tribunal de doctorat d'aquest esplèndid treball.

de vestir i de desvestir

Imatge de Santa Coloma abans del muntatge del vídeo mapatge i on es pot veure la llum que entrava per la finestra de l'absis, avui tapiada.

A Santa Coloma en cap moment es va pensar a restituir l'arrebossat de calç. En canvi, es va deixar una imatge nova i definitiva, gens primigènia: la nau despullada de morters i de falsos sostres. Bé, per ser justos, sí que s'ha revestit una part de l'església: l'absis, el 2017, per instal·lar-hi un vídeo mapatge, és a dir, per muntar una atracció turística a costa de desvirtuar totalment la percepció de l'espai sacre en tapiar les seves dues finestres.

I, ja posats, què caldria fer amb el cas extrem de Santa Eulàlia d'Encamp? Enderroquem l'ampliació que, el 1989, van perpetrar MBM després d'enderrocar l'absis? O ens trobaríem amb un atzucac com en el teatre romà de Sagunt?

Recordem que a Sagunt, el 2008, el Tribunal Superior va confirmar la sentència del Tribunal Superior de Justícia de la Comunitat Valenciana, del 2003, que obligà a desfer, en divuit mesos, la transformació duta a terme pels arquitectes **Giorgio Grassi** i **Manuel Portacelli**.

Doncs bé, mai s'ha executat l'enderroc perquè, com diu **Fernando Chueca Goitia**: *Si destruïm el que s'ha fet, perilla també que destruïm l'antiga cavea sense assolir un resultat positiu. Deixem-lo com està i continuem deplorant tan insensat abús*⁷.

Segons el professor **Gianluigi Colalucci**: *Com es pot veure, encara queda molt per reflexionar sobre el teatre romà de Sagunt; però si bé aprecio l'obra tal qual és, em sabria greu que es demolís, penso que en la restauració arquitectònica es necessari entregar-se i atènyer-se a una filosofia que eviti el risc de l'arbitrari, sense límits per antonomàsia*⁸.

⁷ F. Chueca, El Teatro de Sagunto, Revista Restauración & Rehabilitación, setembre 2003, p. 16.

⁸ G. Colalucci, Dos palabras con respecto al Teatro de Sagunto, Revista Restauración & Rehabilitación, setembre 2003, p. 18.

de vestir i de desvestir

Recordem que **Colalucci** va dirigir la magna intervenció (coneguda com la restauració del segle) de les pintures de la capella Sixtina (1980-1994). Durant quatre anys, en mig dels treballs, es va debatre què fer amb les “braghe” afegides “a secco”, i per tant, de fàcil eliminació, sobre les figures de Miquel Àngel.

Calia conservar-les o no? Finalment es va decidir respectar les vint-i-dues que havia pintar **Daniele da Volterra** (des d'aleshores conegut com “il Braghettone”) com a conseqüència del contrareformista Concili de Trento (1545-1563). I de les vint-i-dues restants, algunes, fins i tot, del segle XIX, dues, com a mostra. Res, doncs, d'esborrar la història.

UN PARELL D'ANTECEDENTS PER PENSAR-HI

Un dels primers projectes de restauració en el que vaig intervenir, conjuntament amb l'arquitecte **Fèlix Vicente**, va ser la casa-museu de Cal Rull a Sispony, La Massana. Un dels dilemes a resoldre era què fer amb els arrebossats exteriors.

De la mà dels que eren, a l'època, director de cultura, **Xavier Llovera**, i de la responsable de béns immobles, **Bernadeta Garrallà**, es va arribar a la conclusió que el millor era conservar les restes (de per si un document històric) i no tornar a revestir.

Entre altres, perquè hi havia les sospites que la manca d'arrebossat del cap de casa (cosa estranya perquè és la part més protegida de la intempèrie gràcies al ràfec) es devia al fet que, en un moment indeterminat, s'havia passat d'un llosat de quatre aigües a dos sense revestir el frontispici de nova creació.

Calia, al nostre entendre, conservar les restes d'aquest fet històric. Com calia respectar la pèrdua de la balconada correguda del primer pis i no inventar-se'n una de nova.

Va ser una intervenció de caràcter arqueològic, en la línia dels postulats de **Gustavo Giovannoni**⁹ i la seva “restauració científica”, és a dir, respectuosa amb totes les vicissituds de la vida de la casa. Nosaltres ens vam preguntar, què hagués sobtat més, una casa llampant, arrebossada tota de nou, o la que ens va arribar amb les seves xacres? En aquella ocasió, ho vam tenir clar.

⁹ G, Giovannoni, *Vechie città ed edilizia nuova*, Roma, 1995,

de vestir i de desvestir

Fotografia de M. Mercè de casa Rull (2024). Es percep un arrebossat fins just el soler del cap de casa, quelcom invers al que sol passar amb la pèrdua dels revestiments pel pas del temps en l'arquitectura tradicional.

Per què, si hi ha un dels valors significatius més arrelats i intuïtius en la població, respecte al monument, és el de vetustat. La gent percep, i valora, abans que res, l'antiguitat dels edificis com a criteri bàsic per la seva conservació. I, per contra, rebutja la pèrdua d'aquella acumulació d'anys fixada en les seves parets.

Com diu **Aloïs Riegl**, en el llibre que enceta la teoria moderna de la restauració: *Les manifestacions de destrucció (deteriorament prematur) en l'obra humana recent ens desagraden tant com les manifestacions de creació recent (restauracions exagerades) en l'obra humana antiga*¹⁰. Ben segur que si s'hagués arrebossat casa Rull la crítica majoritària per restauració exagerada, com el que indicava **Riegl** ja el 1903, hauria estat majoritària.

Per **Cèsar Brandi**, el teòric que millor ha contribuït a fonamentar els principis de la integració de fragments a través dels estudis sobre la mecànica de la percepció, cal anar molt en compte, i afirma que: *Només es permet el recurs a la reintegració del perdut quan es coneix de forma certa i fefaent com era*¹¹.

En el nostre cas, i deixant de banda que els murs actuals, amb les noves obertures, ja no són, positivament, com abans de 1962, tenim clar com estaven acabats? I pel que fa als annexos adossats a tramuntana, dels que no sabem, a hores d'ara, quins són anteriors a la reforma de 1962. Estaven arrebossats? Els arrebossaríem si fossin posteriors? O els deixàriem sense revestir per diferenciar-los? I, si ens poséssim a arrebossar. Intentaríem imitar les llacunes o els canvis de morter per reparacions com els que presentava les escasses fotografies de la casa d'abans de 1962?

¹⁰ A. Riegl, *El Culto moderno a los monumentos*, Barcelona, 1987, p. 51.

¹¹ C. Brandi, *Teoría de la restauración*, Barcelona, 1993, p. 73.

de vestir i de desvestir

I dit això, se m'ha fet present la construcció de la torre de Sant Vicenç d'Enclar. Una actuació esguerrada a la qual podem afegir un altre error que m'havia passat per alt.

Quin sentiment ha tingut intentar imitar les restes de l'arrebossat que es percebien en les darreres fotografies de la torre abans de l'ensulsiada? Per molt bona intenció que s'ha posat el resultat ha estat fallit. Una mala còpia de les restes del revestiment antic. Clarament diferent i nou, i per tant, tornant a **Riegl**, desagradable.

Ja que es va mirar de col·locar al mateix lloc les pedres identificades, per què no deixar-les amb l'arrebossat que conservessin, fos el que fos, sense mirar d'imitar el que s'intuïa en les fotografies? No hauria estat una mostra real del fet històric de la caiguda? Molt més fefaent que les marques deixades per l'encofrat interior de la torre, una tecnologia constructiva aliena, tant al monument original com a la construcció medieval a les valls.

Recordo que el despatx **FeuGodoy Arquitectura**, en el concurs per la restauració del campanar, va proposar arrebossar-ho tot de nou. Doncs, vist el resultat, no sé si hagués estat millor, ja posats, que el maldestre pegot final.

Fotografies del costat nord-oest de la torre de Sant Vicenç d'Enclar abans de la caiguda, 2003, i després de la reconstrucció, 2023, (E. Dilmé). Les diferències, tant de les fàbriques com de les restes d'arrebossat, són tan cridaneres que sobren les paraules.

de vestir i de desvestir

Per tot plegat, i tornant a Casa de la Vall, no veig cap urgència en revestir els seus paraments, a la vista que no hi ha patologies derivades de la seva carència. Seria una despesa important recolzada, només, en el gust actual.

Crec que no cal córrer, no sigui que, per la teoria del pèndol, passem a l'altre extrem sense reflexionar-hi prou com demana el professor **Colalucci**. Perquè, no es tracta d'un problema tècnic sinó de criteri. Del que volem deixar fet i del que volem deixar per fer. Recordem que, quan parlem de monuments, la contenció sol ser una bona elecció.

A més, res acaba amb nosaltres. Casa de la Vall continuarà per segles i les pròximes generacions decidiran que fer-ne segons la percepció que tinguin del monument. De ben segur, diferent de la nostra.

Primer dia de l'any 2026, bon any nou.